

ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

УДК 911.375.3 (477)

Артем МОЗГОВИЙ

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ МІСТ УКРАЇНИ

Соціально-економічний розвиток міст України протягом багатьох років планувався на основі необмежених можливостей використання міських ресурсів. Необхідність врахування в сучасних умовах ресурсних обмежень щодо здійснення раціонального природокористування вимагає удосконалення механізмів управління розвитком міст різних категорій з метою ефективного використання усіх видів міських ресурсів, а також переорієнтації містобудівної теорії і практики у ресурсозберігаючому напрямі, що забезпечить збалансованість економічного, соціального та екологічного розвитку.

Окремі проблеми оптимізації соціально-економічного розвитку міських поселень України і окреслення шляхів їх збалансованого (сталого) розвитку були розлого висвітлені у дослідженнях Онищука Г.І. [3], Пили В.І., Абрамова В.М. [4] та ін. Серед досліджень та публікацій з даної тематики, слід згадати також роботи наступних авторів: Тимчук М. [6], Шевчук Л.Т., Шульц С.Л. [7]. В даних працях безпосередньо чи побіжно аналізується роль різних видів міських ресурсів у забезпеченні збалансованого (сталого) розвитку міських поселень та пропонуються заходи щодо оптимізації ресурсоспоживання у сучасних умовах.

Однак, на наш погляд, недостатньо уваги в сучасній науковій літературі приділяється питанню саме суспільно-географічного розлогого аналізу наявних міських ресурсів з метою збалансування економічного, соціального та екологічного розвитку міст України. Питанню аналізу ресурсів для потенційного розвитку міст давно заселених та господарсько освоєних територій і присвячено нашу наукову розвідку.

Завданням даної публікації було визначено: виявити та проаналізувати значення різних видів міських ресурсів для оптимізації перспективного збалансованого економічного, соціального та екологічного розвитку.

У затвердженій державній “Концепції сталого розвитку населених пунктів” [2] зафіксоване визначення сталого (збалансованого) розвитку щодо населених пунктів, котрий слід розуміти як “соціально, економічно і екологічно збалансований розвиток міських і сільських поселень, спрямований на створення їх економічного потенціалу, повноцінного життєвого середовища для сучасного та наступних поколінь на основі раціонального використання ресурсів...” [2, с.1-2]. Дана концепція розрахована на довгостроковий період реалізації (15-20 років) та передбачає розробку стратегій збалансованого розвитку для конкретних населених пунктів, у першу чергу міст. Вищенаведене законодавчо затверджене визначення сталого (збалансованого) розвитку населених пунктів є найуживанішим і беззастережно дублюється стратегіями розвитку міст різного значення, зокрема і у стратегії сталого розвитку столиці – м. Києва [5]. Даним розумінням збалансованого розвитку міст будемо у подальшому послуговуватись і ми у своїх наукових вишукуваннях.

Отже, проблема забезпечення раціонального використання всіх видів міських ресурсів з метою забезпечення збалансованого розвитку міст має загальнодержавне і першочергове значення. Вирішення цієї багатоаспектної проблеми є неможливим без активної участі спеціалістів-географів.

З позицій сучасної географічної науки, і це є неодноразово науково доведеним, на розвиток міста найістотніше впливає його економіко-географічне положення, тобто просторові відношення щодо сировинних, енергетичних, водних та інших ресурсів,

транспортних шляхів сполучення формують систему зовнішніх чинників соціально-економічного розвитку міста в даних суспільно-історичних умовах.

Одначе, до найважливіших умов, які сприяють або стримують подальший розвиток міста належать також фактори внутрішнього характеру – власне міські ресурси, найважливішими видами яких є: територіальні, трудові, водні, енергетичні, рекреаційні ресурси. Для кожного міста притаманний різний рівень їх сучасного використання, що значно впливає на потенціал перспективного розвитку. На характеристиці окремих з них ми зупинимось більш ретельно.

Територіальні ресурси – це наявність резервних територій або ділянок, які за розміщенням у плані міста, своїми розмірами, інженерно-будівельними і містобудівними вимогами можуть використовуватися для потреб забудови міста. Наявність територіальних ресурсів має досить вагоме, а іноді вирішальне значення для розвитку міст і розміщення об'єктів основних галузей промисловості. Тому важливо виявити наявність необхідних територій і їх придатність для потреб розвитку міста.

Вибір напрямків територіального розвитку міст у більшості випадків обмежений, у зв'язку з тим, що прилеглі до міста землі інтенсивно використовуються для сільськогосподарського виробництва, організації місць масового відпочинку населення, прокладання різних комунікацій і споруд. Практика свідчить, що більшість міст вичерпали найбільш сприятливі для забудови території і їх подальший розвиток вимагає відведення малоприсаєднаних в інженерно-будівельному відношенні і дорогих в освоєнні територій. Існуючі обмеження територіального розвитку міст вимагають пошуку внутрішніх резервів, а саме: більш інтенсивного використання освоєних міських земель, зіставлення можливих варіантів ущільнення міських територій і їх оцінки. Така оцінка повинна бути результатом аналізу всього комплексу умов, які сприяють або обмежують подальший розвиток міста.

Територіальне зростання міст з одного боку вступає в конфлікт з інтересами сільського господарства, потребами збереження природоохоронних зелених зон, використання територій для організації відпочинку населення, а з другого – вилучення цінних сільськогосподарських угідь під забудову приводить до віддаленого розміщення житлових масивів від місць прикладання праці, до необхідності значних капіталовкладень у транспортні мережі та інженерне обладнання територій, що обумовлює по потребу підвищення ефективності використання освоєних територій.

Особливо значне додаткове освоєння територій в останні роки відбувається в крупних містах, де його темпи перевищують темпи зростання чисельності населення. В середньому зростання освоєння територій у крупних містах перевищило намічені генеральними планами показники на 15-20%, в тому числі позасельбищні (промислові, комунально-складські та ін.) — в 1,5 раза і більше. Все це свідчить про стійкі тенденції екстенсивного територіального розвитку міст і необхідність більш раціонального використання міських земель [1].

Територіальне зростання міст пов'язане не тільки з вилученням земель із сільськогосподарського виробництва, але безпосередньо веде також до зростання витрат на створення і функціонування усіх інфраструктурних підсистем: дорожньо-вуличної мережі, транспорту, інженерних комунікацій. Це пояснюється тим, що в останні роки основні обсяги житлового і виробничого будівництва розташовуються переважно на периферії міст зі значним відривом від загального масиву міської забудови. Такий процес є характерним для більшості інтенсивно зростаючих крупних і крупніших міст, особливо центрів агломерацій. Як правило, він викликаний двома причинами: обмеженим обсягом реконструкції існуючої житлової і промислової забудови і технологічними зручностями освоєння крупних вільних ділянок.

Широкі можливості підвищення раціонального використання промислових територій, в першу чергу промислових районів, полягають у витісненні малоефективних у територіально-функціональному відношенні підприємств і об'єктів (АТС, склади і бази, комунальні об'єкти)

і формуванні спеціалізованих зон із розміщенням останніх в районах міст, які характеризуються меншою соціальною і економічною цінністю територій.

Водні ресурси також визначають можливість розвитку міст, їх профіль і перспективу. При дефіциті водних ресурсів виникає необхідність будівництва дорогих споруд для водопостачання (водоводів, каналів тощо) і відведення промислових та міських стоків на значну відстань, що значно обмежує розвиток міст.

У ряді випадків, наприклад, коли необхідно розмістити водоемні виробництва, вирішального значення набувають умови відведення на далеку відстань промислових стоків при недостатній потужності очисних споруд та господарсько-фекальної каналізації.

Так, наприклад, виробництва з механічної обробки деревини споживають відносно мало води, не забруднюють атмосферу і водоймища. Виробництва ж лісохімічного комплексу різко відрізняються своїми характеристиками. Вони споживають багато води на технологічні потреби, скидають велику кількість хімічно стійких стоків, а в атмосферу – забруднюючих речовин. Тому дуже важливо визначити наявність і потужність водних ресурсів в районі, прилеглому до міста, їх потребу на розрахунковий період і перспективу і визначити резерви водних ресурсів, які можуть використовуватись для задоволення існуючих і перспективних потреб міста, умов водовідведення і очищення стоків.

Трудові ресурси, до яких відноситься населення в працездатному віці, а також працюючі в непрацездатному віці. При вивченні передумов розвитку міста необхідно виявити і зіставити чисельність трудових ресурсів у складі населення міста і їх незайнятість у суспільному виробництві, а також наявність невикористаних трудових ресурсів міста і населених пунктів у приміській зоні. Невикористані трудові ресурси є практично в усіх містах, але особливо в малих, де доля промисловості незначна і зайнятість в домашньому господарстві більша.

При аналізі трудових ресурсів слід мати на увазі, що не всі вони можуть бути залучені в суспільне виробництво, особливо жінки. Необхідно, врахувати можливості використання вільних трудових ресурсів населених пунктів прилеглого району, зростаючі вимоги населення до організації місць прикладання праці з погляду їх розміщення, професійної різноманітності, характеру і умов виробничих процесів. З другого боку, раціональне їх використання є важливою умовою узгодженого розвитку усіх галузей міського комплексу.

Енергетичні ресурси. Встановлено, що розширення міських територій неодмінно пов'язане із зростанням потреб в тепловій і електричній енергії. Промислові райони і індустріальні міста є крупними споживачами енергії. Обсяги її споживання постійно збільшуються не тільки завдяки розвитку енергоємних виробництв та галузей важкої промисловості, а й у зв'язку з розвитком транспорту та міського господарства, зростаючими потребами в електроенергії, теплі і газі комунально-побутового сектора [1].

У загальному споживанні енергії в нашій країні близько 80% припадає на міста. На рівень енергоспоживання істотно впливає житлово-комунальна сфера. Із загальних річних енерговитрат на опалення і гаряче водопостачання об'єктів соціального значення і житла витрачається до 30% енергоресурсів, з них 2/3 ресурсів споживає житловий сектор. У зв'язку з цим однією з найактуальніших проблем розвитку міст є раціональне використання і економія енергоресурсів. Важливим є виявлення існуючих енергоресурсів міста, аналіз балансу енергопостачання і визначення додаткових заходів в тепло- і електропостачанні.

Тісний взаємозв'язок між містобудівними рішеннями і споживанням енергоресурсів є очевидним. Так, визначення оптимальних параметрів розвитку міст, вибір стратегії розвитку його економічної бази, прийомів планувальної організації і функціонального зонування міських територій, поверховості і щільності забудови, масштаби і методи реконструкції викликають великі коливання в споживанні енергоресурсів у залежності від містобудівної ситуації. Тому серед проблем, які вирішуються в генеральному плані міста, однією з найважливіших є визначення потреб у різних видах енергії, внутрішніх і зовнішніх джерелах

забезпечення цих потреб, розробка пропозицій щодо вибору економічних джерел і способів енергопостачання, а також створення загальних для групи підприємств і міста в цілому енергетичних мереж і споруд.

Діапазон засобів і методів підвищення ефективності використання енергоресурсів характеризується широтою і різноманітністю засобів, охоплює такі напрямки, як впровадження нових видів джерел енергії, удосконалення технологічних процесів, створення енергоекономних видів транспорту, сучасного обладнання і побутових приладів, використання нових будівельних матеріалів і конструкцій, які сприяють зниженню непродуктивних витрат і збереженню енергії. Одне з найважливіших місць серед них належить раціональній функціонально-планувальній організації міста.

Проведення ресурсозберігаючої міської політики вимагає нового підходу до вирішення проблеми розвитку і удосконалення планувальної структури міст. Слід зазначити, що до останнього часу містобудівна практика не мала будь-яких певних характеристик, нормативів і рекомендацій щодо взаємозалежності між містобудівними вирішеннями і рівнем витрачання енергоресурсів. Новизна і складність проблеми економії енергоресурсів обумовили певну обмеженість відповідних цілеспрямованих досліджень, а також впровадження їх у практику проектування і забудови міст. Переважна увага до останнього часу приділялася вивченню загальних аспектів енергозберігаючої політики, або навпаки, досить вузьких інженерно-технічних завдань економії енергії шляхом впровадження нових вирішень в системах виробництва, розподілу і акумуляції традиційних і альтернативних видів енергії. В багатьох випадках питання економії енергії в містах розглядається в контексті загальних проблем енергозбереження або сприяє висвітленню організаційних аспектів вирішення цього завдання.

Враховуючи актуальність проблеми економії енергетичних ресурсів, в Україні здійснюється комплекс наукових досліджень, спрямованих на скорочення енерговитрат на основі ефективних архітектурно-планувальних вирішень, а також удосконалення енергетичної і транспортної інфраструктури і методів планування і забудови міст з врахуванням енергетичного фактора.

Виходячи з проблем енергоефективності міста, необхідно переглянути існуюче ставлення до високощільної забудови нових периферійних житлових районів. Склалося уявлення про вигідність такої забудови і з економічного, і з екологічного погляду. Дійсно, початкові питомі витрати можливо звести до мінімуму, якщо не враховувати витрати після введення в дію системи функціонування зв'язків нового району з іншими елементами міста. Чим більший обсяг такого високоповерхового (а, значить, і з високою щільністю населення) будівництва і чим далі воно розташоване від основних центрів тяжіння, тим більші обсяги і інтенсивність цих зв'язків. Тим паче, що забудова нових житлових масивів не завжди супроводжується створенням для них відповідних місць прикладання праці і ці райони надовго залишаються районами-спальнями. Локальний одночасовий економічний ефект, що досягається внаслідок їх будівництва, як правило, не зіставляється з соціальними, економічними, інженерно-транспортними, енергетичними та іншими витратами, які супроводжуються територіальним розвитком міста. Вони з'являються в процесі функціонування усіх елементів міської системи і, як показує досвід, вже через 8-10 років починають перевищувати початковий ефект забудови.

Особливо зростає споживання енергії і палива міським транспортом. По мірі зростання міста збільшується транспортна рухомість населення. Це пов'язане не тільки з ускладненням функціонально-просторової структури, але й зі зростаючими культурними потребами населення. Тому певну економію можна одержати шляхом раціонального перерозподілу місць праці і мешкання, що дасть змогу мінімізувати приріст дальності трудових поїздок і не тільки стабілізувати, але й зменшити показники середніх витрат на пересування населення в місті. Раціональною є така функціонально-планувальна структура міста, яка створює умови

переважно пішохідного руху, що досягається, головним чином, шляхом збалансованості розміщення місць прикладання праці.

Таким чином, необхідним є проведення спеціальних досліджень, кількісний аналіз, поглиблені теоретичні розробки і експериментальні перевірки енергоефективності сучасних міст з урахуванням їх величини, народногосподарського профілю, конкретних містобудівних умов.

З метою регулювання і розподілу основних видів ресурсів потрібне використання системи показників для певної території. Такими показниками можуть бути балансові показники потреб населеного пункту в трудових ресурсах з врахуваннями структури зайнятості і соціально-професійного складу; потреб в енергетичних, матеріально-технічних і фінансових ресурсах для забезпечення міського будівництва і функціонування міста; потреб у територіях для розвитку міста і його інженерно-транспортної інфраструктури; водних ресурсах, лісових (для організації відпочинку) та ін.

Для задоволення вказаних потреб слід виявити резерви необхідних ресурсів, а також розробити ліміти їх використання з врахуванням темпів зростання міста і неминучих обмежень в окремих ресурсах. Таким чином, ресурсна проблема розвитку міст полягає не стільки в пошуку нових джерел, скільки в збереженні вже існуючих і раціональному їх використанні.

Зазначимо, що більшість видів ресурсів можуть використовуватися кількома містами і споживачами одночасно, тому граничний рівень їх споживання, а також перспективи розвитку міст повинні визначатися на ще стадії районного планування на основі ґрунтового аналізу запасів різних видів ресурсів, а також територіально-планувальних і санітарно-гігієнічних умов.

Література:

1. Ключниченко Є.Є. Соціально-економічні основи планування та забудови міст. – К. : Укрархбудінформ, 1999. – с. 348.
2. Концепція сталого розвитку населених пунктів. Схвалено Постановою Верховної Ради України від 24 грудня 1999 року. – Київ. – № 1359-XIV.
3. Онищук Г.І. Проблеми розвитку міського комплексу України: теорія і практика / За ред. СІ. Дорогунцова. – К.: Науковий світ, 2002. – 439 с.
4. Пила В.І., Абрамов В.М. До питання про вдосконалення механізму управління розвитком міста // Регіональні перспективи. – 1999. – № 4. – С. 13 – 15.
5. Сталый розвиток м. Києва у ХХІ сторіччі: стратегія та механізми. – К., 2001. - С. 60.
6. Тимчук М. Муніципальний менеджмент в системі управління економікою регіону // Економічний часопис. – 2000. – № 9. – С. 9–10.
7. Шевчук Л.Т., Шульц С.Л. Поняття "українське місто" в концепції регіональної політики // Регіональна політика: методологія, методи, практика. НАН України, Інститут регіональних досліджень. – Львів. – 2001. – С. 571– 579.

Summary:

Artem Mozgovy. HUMAN GEOGRAPHICAL REASONS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN CITIES.

Based on human geographical resource-ecologic analysis development of cities of Ukraine was established the necessity of inculcate of policy on new base to keep resources and urgency of measures concerning preserving, resumption and protection of all kinds of resources and improvement of city environment and surrounding.